

УДК 657.422.8

Т. О. Шматковська,
к. е. н., доцент кафедри обліку і аудиту,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк
С. В. Колодій,
студент інституту економіки та менеджменту,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

РОЗРАХУНКИ З ПОКУПЦЯМИ І ЗАМОВНИКАМИ ЯК ФІНАНСОВИЙ АКТИВ ПІДПРИЄМСТВА: ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ, ВИЗНАЧЕННЯ ТА ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ

T. Shmatkovska,
Ph.D. in Economics, Associate Professor of Department of accounting and audit,
Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk
S. Kolodiy,
student of the Institute of Economics and Management,
Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk

SETTLEMENTS WITH THE BUYERS AND CUSTOMERS AS THE FINANCIAL ASSET OF THE ENTERPRISE: ECONOMIC ESSENCE, DEFINITIONS AND APPROACHES TO THE CLASSIFICATION

У статті подано трактування економічної сутності, змісту, класифікаційних характеристик та проведено пошук дефініції категоріально-понятійного апарату щодо дебіторської заборгованості як фінансового активу підприємства.

Проаналізовано зарубіжний досвід щодо проблематики пошуку дефініції дебіторської заборгованості в розрізі міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Охарактеризовано поліаспектні підходи щодо класифікаційних ознак дебіторської заборгованості. Встановлено, що в умовах суттєвої диференціації класифікаційних ознак, на преваліюючій більшості суб'єктів господарювання, класифікація дебіторської заборгованості, яка застосовується в прикладній діяльності є суттєво регламентованою та орієнтованою виключно на діючий в нашій країні План рахунків.

У публікації надано обґрунтування того, що вибір та впровадження в практику господарювання поліаспектної класифікації дебіторської заборгованості є необхідною та беззаперечною умовою для виявлення існуючих тенденцій та формування цілісних висновків за результатами діагностики фінансового стану суб'єкта господарювання, а відповідно — напрацювання комплексу системних пропозицій щодо покращення його діяльності в перспективі.

The article presents the interpretation of the economic essence, content, the classifications and conducted a search of a definition of categorical and conceptual apparatus of the receivable as a financial asset of the enterprise.

Analyze foreign experience on the issue of finding definitions of receivables in the context of international standards of accounting and financial reporting. Characterized multifaceted approaches on the classification indication of receivables. It is established that in conditions of significant differentiation, classification indication, on prevalue of most entities, the classification of receivables, which is used in applied activity is substantially limited and focused solely on acting in our country chart of accounts.

In publishing the substantiation that the selection and implementation in practice of economic activity faceted classification of receivables is an essential and indisputable condition to identify current trends and holistic conclusions on the results of diagnostics of the financial condition of the business entity, and accordingly — the time of the complex system of proposals for improving its operation in the future.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, розрахунки з покупцями та замовниками, класифікаційні ознаки та підходи, дебітори, фінансові активи підприємства.

Key words: accounts receivable, settlements with the buyers and customers, classification features and approaches, debtors, the financial assets of the enterprise.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасна соціально-економічна ситуація в Україні характеризується несприятливими для розвитку економічної системи чинниками, зокрема, перманентними

політичними трансформаціями, нестабільністю суспільних зв'язків, некерованими інфляційними та дефляційними процесами та іншими факторами, які негативно впливають на діяльність суб'єктів господарювання та на

Таблиця 1. Наукові підходи щодо трактування дефініції дебіторської заборгованості за розрахунками з покупцями та замовниками

№	Автори	Дефініція дебіторської заборгованості
1	А. Ф. Вещунова, А. Ю. Редько, П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість»	Дебіторська заборгованість – грошові кошти до оплати
2	Л. Е. Алексєєва, О. М. Бандурка, М. Я. Коробов, Е. М. Причепій, А. М. Черній, В. Д. Гвоздецький	Дебіторська заборгованість як борг одного суб'єкта іншому
3	Г. Г. Кірейцев, І. Бернар, Ж.-К. Коллі	Дебіторська заборгованість – вимоги щодо оплати, тобто боргові вимоги, що є еквівалентом боргу тієї особи, на яку покладється виконання обов'язку
4	М. В. Кужельний, В. Г. Лінник	Дебіторська заборгованість – права на повернення боргу
5	М. В. Дембінський, І. А. Єфремов, Ю. С. Ігумнов	Дебіторська заборгованість як кошти у розрахунках
6	Д. Стоун, К. Хітчинг	Дебіторська заборгованість – вкладення в оборотні кошти, які заборговані підприємству та виникли у результаті господарських взаємовідносин з ним

Розроблено авторами.

економічний розвиток країни в цілому. За сформованих умов суттєво загострюється потреба в достовірній інформації щодо обсягів реалізованої продукції та своєчасності пов'язаних із цим розрахункових операцій. Очевидно, що повні та поліаспектні аналітичні дані щодо цього повинна забезпечувати система бухгалтерського обліку підприємства, оскільки інформація відображена на рахунках обліку дебіторської заборгованості безпосередньо пов'язана з реалізацією готової продукції (товарів, послуг) підприємства та одержання прибутку.

Актуальність окресленої проблематики полягає в тому, що уточнення та класифікація досліджуваного категоріально-понятійного апарату, пошук його економічної сутності надає можливість сформулювати передумови для правильного визнання та відображення розрахунків з покупцями та замовниками в обліковому процесі, вдосконалення організації та методики системи внутрішньогосподарського контролю виконання договірних прав і зобов'язань.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика пошуку дефініції та економічної сутності дебіторської заборгованості і розрахунків з покупцями та замовниками стала предметом наукового пошуку багатьох дослідників, серед яких: Алексєєва Л.Е., Бандурка О.М., Вещунова А.Ф., Гвоздецький В.Д., Коробов М.Я., Кужельний М.В., Лінник В.Г., Причепій Е.М., Редько А.Ю., Черній А.М. та багато інших. Проте необхідно відзначити певну фрагментарність таких наукових розвідок, що обумовлює необхідність проведення подальших досліджень, виходячи із засад комплексності та системності.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження полягає в здійсненні спроби уточнення економічної сутності категоріально-понятійного апарату щодо дебіторської заборгованості, узагальнення її класифікаційних ознак, виходячи із необхідності та базуючись на підходах системності і комплексності, окреслення шляхів удосконалення облікового процесу операцій за розрахунками з покупцями і замовниками, що сприятиме підвищенню достовірності отриманих облікових

даних, необхідних для прийняття ефективних та своєчасних управлінських рішень суб'єктами господарювання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Розрахункові взаємовідносини між підприємством і його покупцями та замовниками виникають у процесі господарської діяльності підприємств і цим відносинам, як правило, передують укладення договорів (контрактів) купівлі-продажу товарно-матеріальних цінностей, договорів підряду на виконання законтракованих видів робіт, надання послуг тощо. Це найбільш розповсюджена та важлива основа виникнення зобов'язань, основна форма реалізації товарно-грошових відносин за ринкових умов господарювання.

Для правильної організації облікового процесу операцій щодо розрахунків з покупцями і замовниками важливим є визначення моменту виникнення таких зобов'язань, оскільки юридичні та економічні аспекти цього питання дещо різняться.

Так, у момент підписання угоди щодо постачання товарно-матеріальних цінностей виникає юридичне зобов'язання, суть якого полягає в тому, що воно підлягає виконанню у майбутньому. Важливо, що в обліковому процесі таке зобов'язання не знаходить відображення, оскільки воно не є борговим [2].

У бухгалтерському обліку зобов'язання реєструється лише тоді, коли у зв'язку з ними виникає заборгованість. Як правило, заборгованість виникає після одержання прав використання товарів (робіт, послуг). Разом з тим, невиконання укладеної угоди може призвести до штрафних санкцій, заборгованість за якими також має відобразитись в обліковому процесі. Постачальник оформлює для списання коштів з покупця платіжні вимоги (платіжні вимоги-доручення) на безакцептне списання коштів.

Слід зазначити, що розрахункові взаємини між постачальниками та замовниками нерідко відбуваються на підставі товарообмінних договорів, тобто між контрагентами відбувається товарний обмін — господарська операція, яка передбачає проведення розрахунків за товари (роботи, послуги) у будь-якій формі, іншій, ніж грошова, включаючи будь-які види заліку та погашення взаємної заборгованості, в результаті яких не передбачається зарахування коштів на рахунки продавця для компенсації вартості таких товарів (робіт, послуг).

Таблиця 2. Класифікація дебіторської заборгованості за Білик М.Д., Мальковою Т.М. та Бланк І.О.

Класифікаційні ознаки	Види дебіторської заборгованості
1. За способом виникнення	а) товарна;
	б) інша
2. За термінами погашення а) очікуваний термін погашення	а) короткострокова;
	б) довгострокова
б) реальний термін погашення	а) термінова;
	б) прострочена;
	в) відстрочена.
3. За забезпеченістю	а) забезпечена;
	б) незабезпечена
4. За контрагентами	а) вітчизняних дебіторів;
	б) іноземних дебіторів
6. За формою погашення	а) монетарна;
	б) немонетарна

Джерело: узагальнено авторами на основі [1; 2].

Таким чином, у процесі договірних відносин та розрахункових операцій між контрагентами виникає дебіторська заборгованість. Зважаючи на важливість управління дебіторською заборгованістю для забезпечення фінансової стійкості функціонування підприємства, вважаємо за доцільне проаналізувати її сутнісні характеристики, дослідити дефініцію поняття (табл. 1) та особливості класифікації.

На нашу думку, трактування дебіторської заборгованості першою групою авторів не досить повне, оскільки дебітори можуть заборгувати підприємству не лише кошти, а й інші активи.

Визначення п'ятою і шостою групами авторів дебіторської заборгованості як вкладення коштів у оборотні активи або як кошти у розрахунках (вилучені кошти), з одного боку, майже тотожні, а з іншого — такий підхід також не в достатній мірі характеризує економічну сутність досліджуваного поняття, і до того ж — дебіторська заборгованість згідно Положень (стандартів) бухгалтерського обліку (П(С)БО) відноситься не лише до складу оборотних, а й необоротних активів.

На нашу думку, дебіторську заборгованість як складову оборотного капіталу доцільно трактувати як елемент ресурсів підприємства, що інвестується ним на формування оборотних активів з метою отримання прибутку і при цьому перебуваючи в постійному кругообігу, переходить з однієї функціональної форми в іншу і може бути перетворений в кошти протягом одного року або одного операційного циклу, забезпечуючи безперервність процесу господарської діяльності [14].

За П(С)БО 10 "Дебіторська заборгованість", вона визначається як сума заборгованостей дебіторів підприємству на певну дату. При цьому дебіторами визнаються всі юридичні та фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми грошових коштів [10]. Під таке трактування підпадає як заборгованість дебіторів, яка утримується підприємством до дати погашення, так і заборгованість дебіторів призначена для перепродажу.

Важливо, що заборгованість дебіторів, яка призначена для перепродажу, створюється підприємством з метою отримання прибутку або у вигляді відсотків, ди-

видендів або ж від короткотермінових змін ціни (суми) такої дебіторської заборгованості. Тому така заборгованість, згідно п. 4 П(С)БО 13 "Фінансові інструменти", є фінансовим активом призначеним для перепродажу і повинна відображатися та оцінюватися в обліку відповідно до цього стандарту [12].

Вважаємо, що визначення наведене в П(С)БО 10 "Дебіторська заборгованість" є дещо ширшим, оскільки охоплює усю заборгованість підприємству, у тому числі і ту, яка по-суті є фінансовими інвестиціями, тобто активами, які утримуються підприємством з метою збільшення прибутку.

У п. 4 П(С)БО 13 "Фінансові інструменти" подано визначення дебіторській заборгованості, що не призначена для продажу, а саме: вона трактується як "дебіторська заборгованість, що виникає внаслідок надання коштів, продажу інших активів (робіт, послуг) безпосередньо боржникові та не є фінансовим активом, призначеним для продажу" [12]. На нашу думку, таке тлумачення формує можливості щодо більш точно розкриття економічної сутності досліджуваної категорії.

Необхідно зазначити, що в міжнародній практиці нормативно-методичного забезпечення облікового процесу не існує окремого стандарту, спрямованого на чітку регламентацію питань щодо трактування, формування та відображення в обліку дебіторської заборгованості.

За результатами проведеного нами дослідження встановлено, що у міжнародній практиці ведення господарської діяльності дебіторська заборгованість відноситься до фінансових активів господарюючого суб'єкта (Міжнародний стандарт фінансової звітності 7 "Фінансові інструменти: розкриття", Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку (МСБО) 32 "Фінансові інструменти: подання" та МСБО 39 "Фінансові інструменти: визнання та оцінка" [7; 8; 9]).

Зокрема в пункті 9 МСБО 39 зазначено, що "позики та дебіторська заборгованість — це непохідні фінансові активи з фіксованими платежами, які підлягають визначенню та не мають котирування на активному ринку" [7]. Очевидно, що таке тлумачення поняття дебіторської заборгованості є значно ширшим у порівнянні із тлумаченнями, наведеними у національних стандартах та іншій профільній фінансовій нормативно-правовій документації нашої країни.

Таким чином, на основі аналізу чинних національних і міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та підходів науковців можна дійти висновку, що дебіторська заборгованість за розрахунками з покупцями і замовниками, за своєю економічною сутністю, є сумою заборгованостей дебіторів підприємству на певну дату, що виникає внаслідок надання коштів, продажу інших активів, робіт, послуг безпосередньо боржникові та не є фінансовим активом, призначеним для продажу.

Дослідження та вивчення дебіторської заборгованості, окрім з'ясування економічної сутності, потребує також обов'язкової ідентифікації її класифікаційних ознак. Нами встановлено, що серед вчених, що займалися означеною проблематикою, відсутня єдність поглядів. Деякі класифікаційні ознаки та відповідний класифікаційний поділ дебіторської заборгованості узагальнено нами в таблиці 2.

Окрім того, при складанні фінансової звітності дебіторська заборгованість класифікується за такими ознаками:

- зв'язок із нормальним операційним циклом;
- термін погашення;
- об'єкти, щодо яких виникли зобов'язання дебіторів;
- своєчасність сплати боржником дебіторської заборгованості.

Запропонована П(С)БО класифікація дебіторської заборгованості характеризує пооб'єктний її склад [10].

Водночас слід зауважити, що важливе значення має класифікація дебіторської заборгованості в розрізі контрагентів. Вважаємо, що для забезпечення якісної аналітичної діяльності на підприємстві недостатньо виділяти виключно заборгованість вітчизняних та іноземних постачальників, як зазначено в чинному плані рахунків бухгалтерського обліку, оскільки такий поділ є досить поверховим.

Бланк І.О. у господарській діяльності виділяє такі види дебіторської заборгованості: за товари, роботи, послуги, строк оплати яких не настав; за товари, роботи, послуги, неоплачені в строк; по векселях отриманих; по розрахунках з бюджетом; по розрахунках з персоналом; інші види дебіторської заборгованості. Тобто ми бачимо, що одними авторами класифікація вбачається більш розгорнутою, а іншими — навпаки, досить звуженою, проте в будь-якому випадку вона повинна узгоджуватися з діючим нормативно-правовим полем.

Білик М.Д. запропонувала класифікувати дебіторську заборгованість за рівнем ліквідності, а саме, поділяти дебіторську заборгованість у балансі на довгострокову і короткострокову залежно від терміну погашення, що повністю відповідає діючій класифікації статей дебіторської заборгованості в балансі [1].

Економіст Малькова Т.М. "дебіторську заборгованість без обмеження за строком" відносить до фінансових інструментів у структурі короткострокових активів підприємства, при цьому передбачається, що короткострокові (поточні) активи використовуються протягом одного року від звітної дати або одного операційного циклу.

При цьому операційний цикл, за її міркуваннями — це період часу між придбанням активів і їхнім оборотом у грошові кошти або грошові еквіваленти. Вважаємо, що розглянуте трактування операційного циклу в даному випадку можна віднести не лише до операційної діяльності, а також й до фінансової та інвестиційної діяльності підприємств.

Залежно від терміну погашення дебіторську заборгованість у балансі поділяються на довгострокову і короткострокову:

— довгострокова дебіторська заборгованість ідентифікується як: заборгованість за товари, роботи, послуги; довгострокові векселі одержані; інша довгострокова дебіторська заборгованість;

— короткострокова дебіторська заборгованість: заборгованість за товари, роботи, послуги; короткострокові векселі одержані; інша короткострокова дебіторська заборгованість [2].

Така класифікація статей дебіторської заборгованості в балансі враховує рівень ліквідності статей та є корисною для користувачів фінансової звітності щодо оцінки фінансового стану підприємства, надає більш повнішу інформацію про рівень дебіторської заборгованості й можливість перетворення фінансових зобов'язань в грошові ресурси.

Разом з тим, вважаємо за доцільне поділяти дебіторську заборгованість за реальним строком погашення на: термінову, прострочену і відстрочену, що знаходить часткове відображення на відповідних аналітичних рахунках обліку, де контролюється термін виконання договірних зобов'язань.

При визначенні сумнівності заборгованості для потреб облікового процесу важливим є її поділ і за забезпеченістю (гарантія, застава, порука, вексель). На нашу думку, слід окремо виділяти заборгованість забезпечену і незабезпечену. Така класифікація надає можливість розкрити економічну сутність різних видів дебіторської заборгованості й надасть змогу глибше провести фінансовий аналіз — основу для прийняття вдалих управлінських рішень.

Окрім того, варто зазначити, що думка провідних фахівців щодо поділу дебіторської заборгованості на довгострокову і поточну є досить неоднозначною. З точки зору одних — такий поділ забезпечує можливість застосування важливого інструментарію фінансового аналізу результатів господарювання, а на думку інших — класифікація дебіторської заборгованості, як і будь-яка інша класифікація, є умовною, а отже — досить опосередкованою.

На наш погляд, вибір та впровадження в практику господарювання ґрунтовної та поліаспектної класифікації дебіторської заборгованості є необхідною та беззаперечною умовою для виявлення обґрунтованих тенденцій та формування цілісних висновків за результатами діагностики фінансового стану даного суб'єкта господарювання, а відповідно — напрацювання комплексу необхідних пропозицій щодо покращення його діяльності в короткотерміновій та віддаленій перспективі.

Окрім визначення сутності та класифікаційних ознак у дослідженні розрахунків підприємства з покупцями і замовниками важливе місце посідає аналіз фак-

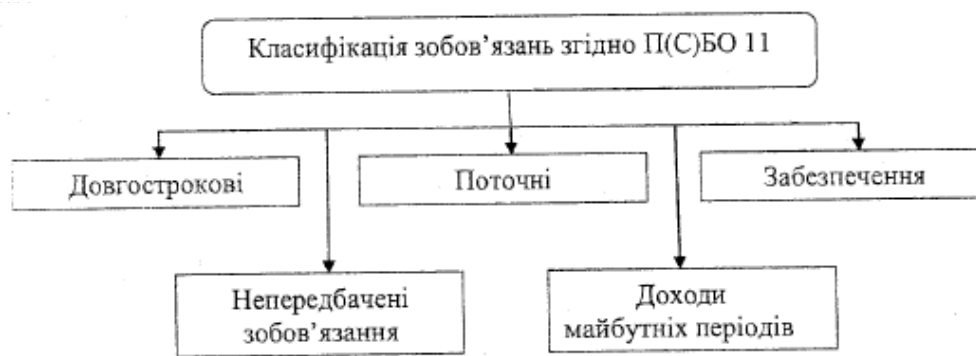

Рис. 1. Класифікація зобов'язань відповідно до вимог П(С)БО 11

Джерело: узагальнено авторами на основі [11].

торів, що впливають на формування дебіторської заборгованості.

Так, обсяги виникнення дебіторської заборгованості покупців залежать від кон'юнктури ринку товарних ресурсів та політики підприємства на певному сегменті ринку. Як зазначає Мазаракі А.А., надання відстрочки покупцям продукції є одним з активних інструментів його збутової політики, орієнтованої на зростання обсягу реалізації.

Отже, величина дебіторської заборгованості залежить від інтенсивності та ефективності використання вказаного інструментарію.

Важливо, що обсяги дебіторської заборгованості підприємства формуються під впливом досить широкої системи факторів як внутрішнього, так і зовнішнього спрямування.

Основними факторами, що обумовлюють обсяги дебіторської заборгованості покупців продукції господарюючого суб'єкта є:

- обсяги товарообігу, що реалізується на умовах відстрочки платежу;
- кон'юнктура споживчого ринку, труднощі із збутом окремих видів продукції;
- поточна платоспроможність покупців — суб'єктів кредитування; привабливість умов надання кредиту покупцям;
- суб'єкти надання кредиту, вимоги, що до них виставляються.

Класифікацію зобов'язань для потреб облікового процесу відповідно до вимог Положення (стандарту) бухгалтерського обліку № 11 (П(С)БО 11) узагальнено нами у вигляді схеми (рис. 1).

Поділяємо думку вчених [1; 5; 6], які вважають що для забезпечення вдалого та достовірного оцінювання фінансового стану підприємства необхідно налагодити процес фіксування і формування деталізованих аналітичних даних щодо дебіторської заборгованості, що стає можливим при запровадженні комп'ютеризації облікового процесу. Саме комп'ютеризація надасть можливості щодо створення передумов для вдалого і оперативного оцінювання фінансового стану, а в підсумку — забезпечення розробки засад та напрацювання можливостей управління дебіторською заборгованістю на підприємстві.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, дослідження економічної сутності, класифікаційних ознак та особливостей формування

дебіторської заборгованості з покупцями і замовниками дозволяє зробити висновок про суттєву поліаспектність існуючих наукових підходів щодо визначення та класифікаційного розмежування цієї категорії. Виявлено, що в переважній більшості випадків дебіторська заборгованість трактується, як іммобілізація грошових засобів, відвернення їх з господарського обороту, що приводить до зниження темпів виробництва і результативних показників діяльності підприємства, оскільки прострочена дебіторська заборгованість, по якій закінчився термін позовної давності, підлягає віднесенню на збитки суб'єкта господарювання.

За результатами проведеного дослідження нами встановлено, що в умовах суттєвої диференціації класифікаційних ознак, на превалюючій більшості суб'єктів господарювання, класифікація дебіторської заборгованості, яка застосовується в прикладній діяльності, є суттєво регламентованою та орієнтованою виключно на діючий План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій.

Вважаємо, що сформована ситуація в значній мірі обумовлена чинним порядком обліку, що має місце в нашій країні, де професійна діяльність працівників бухгалтерської служби є жорстко регламентованою, на відміну від країн із розвинутою ринковою економікою та глибокими демократичними цінностями, де рішення про порядок відображення (подання) різних видів дебіторської заборгованості в фінансовій звітності (зокрема — балансі) та ступінь деталізації відповідних статей приймає підприємство самостійно, а тому у кожного суб'єкта господарювання склад і структура дебіторської заборгованості в фінансовій звітності можуть суттєво різнитись.

Література:

1. Білик М.Д. Управління дебіторською заборгованістю підприємств / Білик М.Д. // Фінанси України. — 2003. — № 12. — С. 24—36.
2. Бланк І.А. Фінансовий менеджмент: навчальний курс. — 2-ге вид., перераб. і доп. — К.: Эльга, Ника Центр, 2005. — 656 с.
3. Бухгалтерський фінансовий облік: підручник для студентів спеціальності "Облік і аудит" вищих навчальних закладів. / За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця